

DAVLAT BYUDJETI DAROMADLAR TARKIBIDA TO'G'RI SOLIQLARNI ULUSHINI OSHIRISH VA TARTIBGA SOLISH MASALASI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11098051>

Bakaeva Moxira Axrorovna

Buxoro Davlat Universiteti

Iqtisodiyot kafedrası katta o'qituvchisi

Ismoilov Mirfayz Mirzohidovich

"Iqtisodiyot va turizm" fakulteti 3-2IQT-20 guruh talabasi

Annotatsiya

Davlat byudjeti daromadlar tarkibida to'g'ri soliqlarni ulushini oshirish masalalari hamda uni tartibga solish bo'yicha birinchi navbatda bevosita soliqlarning nazariy ahamiyati va ularning bilvosita soliqlardan farqli jihatlarini o'rgangan holda maqolada, bevosita soliq turlarining ahamiyatini oshirishda amaliyotda nimalar qo'llanildi, qanday ishlar amalga oshirildi va ularning natijadorligi, samaradorligi qay tarzda amalga oshganligi aks etgan. Shuningdek, bevosita soliqlarning ahamiyatini oshirish va tartibga solish masalalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar

bevosita soliqlar, bilvosita soliqlar, soliq yuki, soliq subyektlari, davlat byudjeti, inflatsiya.

KIRISH: O'zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi asosida soliq yukini kamaytirish va tadbirkorlik subyektlarini soliqqa tortishni soddalashtirish maqsadida soliq tizimiga bosqichma-bosqich o'zgartirishlar kiritilib, bugungi kun soliq amaliyotiga joriy etilmoqda. Natijada, soliqlarning soliq to'lovchilar faoliyatiga ta'siri sezilarli darajada o'zgarib kelmoqda. Davlat byudjeti daromadlarini shakllantirish jarayonida shu vaqtga qadar bilvosita soliqlarga katta ahamiyat berilgan bo'lsa, soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi doirasida bevosita soliqlarga ustuvorlik berilmoqda. Demak davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda bevosita soliqlarning ahamiyatini nazariy va amaliy jihatdan tizimli o'rganish va tahlil qilish asosida taklif-tavsiyalar ishlab chiqish zarurati paydo bo'lmoqda. Bu o'zgarishlardan asosiy maqsadi, soliq yukining kamayishi evaziga soliq to'lovchilar sonini ko'paytirish, zamonaviy texnologiyalarga asoslangan ishlab chiqarish korxonalarini tashkil etish asosida fuqarolar uchun qo'shimcha ish o'rinlarini

yaratishdan iborat. Turli mamlakatlarda soliq tizimlari turlicha bo'ldi, chunki mamlakatlar turli xil iqtisodiy xususiyatlarga va soliq tizimidan foydalanishda turli xil strategiyaga ega. Nazariya va amaliyotda soliq tizimining rivojlanishi to'g'ri soliqlar ulushining oshishini anglatadi va bu soliq tizimining progressivligini oshirishga yordam beradi. Umuman olganda, to'g'ri soliqlar hukumatlar daromadlarini oshirishning adolatli va haqqoniy usuli hisoblanadi. To'g'ri soliqlar bozor hajmi cheklanganda eng samarali daromad manbai bo'lib xizmat qiladi. To'g'ri soliqlar daromad taqsimotini muvozanatlash va tengsizlik farqini qisqartirish orqali tizimni yanada progressive bo'lishiga olib keladi.

XORIJIY TAJRIBA

Tadqiqot mavzusi bo'yicha olib borilgan o'rganishlar natijasida rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda to'g'ri soliq tizimining mamlakat iqtisodiyotiga ta'siri va to'g'ri soliqlarning umumiy soliqlarga nisbati kabi asosiy jihatlari e'tiborga olindi. Taufik Abd Hakim, Abdul Aziz Karia, Jasmine David, Rainah Ginsad, Norziana Lokman & Salwa Zolkafli kabi olimlar egri va to'g'ri soliqlar ta'sirini 47 ta rivojlangan va 90 ta rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyoti miqyosida o'rganib chiqishgan. Ushbu izlanishlar natijasida to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita soliqlar rivojlanayotgan mamlakatlarning yalpi ichki mahsulotiga asoslangan iqtisodiy rivojlanish o'rtasida salbiy bog'liqlikka ega ekanligini va aksincha rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiy o'sish va to'g'ridan-to'g'ri soliqlar o'rtasida ijobiy bog'liqlik mavjudligi ekanligi yoritib berilgan. Bundan tashqari rivojlangan mamlakatlarda to'g'ri soliqlarning ulushi jami soliqlar ulushiga nisbatan 50 foizdan yuqori ekanligi aniqlangan (Yaponiyada 50 %, Angliyada 60%, AQSH da 75 %) Smriti Chand va Supriya Guru tomonidan o'rganilgan maqolalarda to'g'ri soliqlarning quyidagi muhim jihatlari asoslab berilgan:

1) daromad va boylikni taqsimlashda tengsizliklarni kamaytirish: to'g'ridan-to'g'ri soliqlar o'zlarining progressivligi tufayli daromadlar va boyliklar tengsizligini kamaytirish vositasi bo'lib xizmat qiladi;

2) ko'zga ko'rinadigan iste'molni cheklash: to'g'ridan-to'g'ri soliqlar boy qatlamning ixtiyorida bo'ladigan daromadning kamayishiga olib keladi;

3) resurslarni safarbar qilish: to'g'ridan-to'g'ri soliqlar jamiyatdan iqtisodiy ortiqcha mablag'ni olib tashlaydi va uni hukumatga kapitalni shakllantirish jarayonini rejalashtirish asosida amalga oshirish uchun taqdim etadi;

4) inflatsiya bosimini kamaytirish;

5) soliq yukidagi tenglik;

6) o'rnatilgan moslashuvchanlik.

Shrenik Siroya, Linna Zhu, Sherly Pedro kabi tadqiqotchilar mol-muk solig'i mahalliy hokimiyat organlari uchun muhim daromad manbai bo'lib, ular asosiy davlat xizmatlarini yetarli darajada moliyalashtirishga yordam berishini va soliq to'lovchilar uchun ularning hisoblanishi hamda o'zlarining mol-mulklarini qimmatbaho aktiv sifatida saqlab qolishlari haqida tusuntirishlar berib o'tganlar. Soliq qonunchiligini soddalashtirish, soliq munosabatlari sohasida normativhuquqiy hujjatlardagi qarama-qarshiliklar va ziddiyatlarni bartaraf etish, insofli soliq to'lovchilarning huquqlari va qonuniy manfaatlari himoyasini kuchaytirish, soliq solish masalalarini tartibga soladigan me'yoriy-huquqiy asoslarni yaratish, hukumat tomonidan soliq yukini kamaytirish orqali soliq to'lovchilar sonini ko'paytirish borasida tadqiqot olib borish hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Tahlillar va natijalar

To'g'ri soliqlarni yaxshi anglash uchun albatta ularni egri soliqlardan ajrata olish kerak. Soliqlarni to'g'ri va egri soliqlarga guruhlanishi soliqqa tortish ob'ektiga, to'lovchi bilan davlatning o'zaro munosabatlariga bog'liq bo'ladi. To'g'ri soliqlar to'g'ridan-to'g'ri daromadga va mol-mulkka qaratiladi (soliqqa tortishning bevosita shakli). Tovarining bahosida to'lanadigan yoki tarifga kiritiladigan tovarlar va

xizmatlardan olinadigan soliqlar egri soliqlarga kiradi. Tovar va xizmatlarning egasi ularni sotishda soliq summalarini olib, ularni davlatga o'tkazadi. Daromadlar oladigan (mol-mulkka va shu kabilarga egalik qiladigan) xo'jalik yurituvchi sub'ektlar to'g'ri soliqlarning pirovard to'lovchisi hisoblanadi, narxlarga ustamalar orqali soliq yuki yuklab qo'yiladigan tovarning iste'molchisi esa egri soliqlarning pirovard to'lovchisi hisoblanadi.

Nazarimizda, soliqlarning adolatliligini ta'minlashda to'g'ri soliqlarga ustuvorlik berish maqsadga muvofiq. Lekin biz yuqorida mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasidan kelib chiqib, to'g'ri yoki egri soliqlarga ustuvorlik berish kerak degan fikr bildirgan edik. Chunki, to'g'ri soliqlarning obyekt yoki bazasi unchalik katta bo'lmagan sharoitda soliq yukining ko'proq qismini to'g'ri soliqlarga qaratilishi soliq to'lovchilarning soliqdan qochishga bo'lgan moyilligini oshiradi. Ma'lumki, to'g'ri soliqlarni to'lovchilar to'layotgan solig'i haqida ma'lumotga ega bo'ladilar, ya'ni ular soliq yukini to'liq his etadilar. Shu bois, o'tish iqtisodiyotiga ega bo'lgan davlatlarda yoki rivojlanayotgan davlatlarda to'g'ri soliqlarga qaraganda egri soliqlarga ustuvorlik beriladi.

1-jadval O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti solikli daromadlari, (mln.so'mda)¹⁰⁵

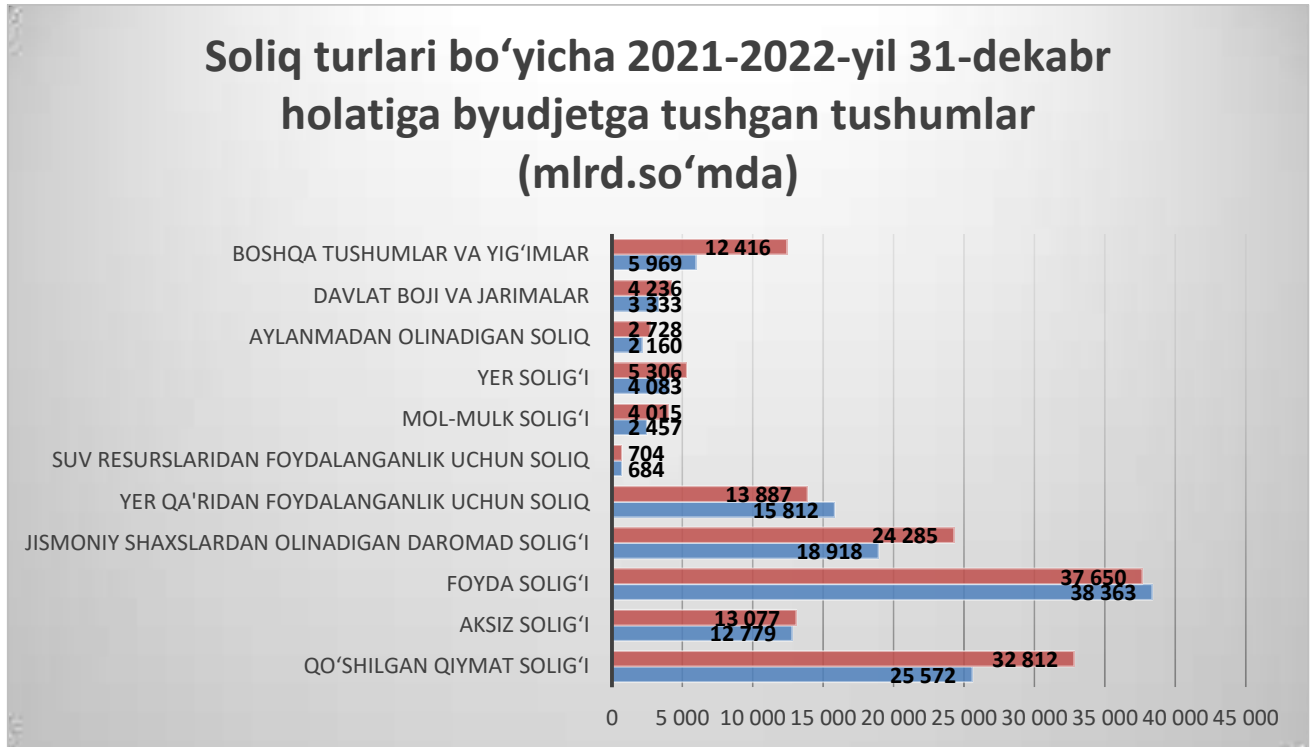
Soliq turlari	2021-yil	Ulushi (%)	2022-yil	Ulushi (%)	2023-yil	Ulushi (%)
Budjetga tushumlar, jami	127 970	100	148 388	100	165 918	100
Qo'shilgan qiymat solig'i	25 572	22	32 812	22,1	33 983	20,5
Aksiz solig'i	12 779	9	13 077	8,8	15 133	9,1
Foyda solig'i	38 363	24,4	37 650	25,4	40 779	24,6
Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i	18 918	16,4	24 285	16,4	29 518	17,8
Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq	15 812	9,4	13 887	9,4	15 300	9,2
Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq	684	0,5	704	0,5	791	0,5
Mol-mulk solig'i	2 457	2,7	4 015	2,7	5 098	3,1
Yer solig'i	4 083	3,6	5 306	3,6	6 890	4,2
Aylanmadan olinadigan soliq	2 160	1	2 728	1	2 407	1,5
Davlat boji va jarimalar	3 333	2,9	4 236	2,9	4 856	2,9
Boshqa tushumlar va yig'imlar	5 969	7,4	12 416	8,4	11 161	6,7

Yuqoridagi jadvalda 3 yil davomida soliqda qanday o'zgarishlar kuzatilganligini va ularning ulushini ko'rishimiz mumkin. Albatta 2023-yilda soliqlardan tushgan byudjet daromadlari hamda ularning ulushi ancha ortgan bunga asosiy sabab esa soliq siyosatining yanada takomillashganligi hamda soliq solishning to'g'ri yo'lga qo'yilganligi asosiy sabab hisoblanadi. Xususan 2019-2020-yillarda bilvosita soliqlar ulushi ancha kattaroq edi 2021-yilga kelib esa bevosita soliqlarning ulushi jiddiy o'sdi (2021 yilda - 35,8%). Sabablari: "NKMK" AJ va "OKMK" AJ bo'yicha byudjetga tushumning oshishi (qimmatbaho va rangli metallarga jahon narxining va realizatsiyaning o'sishi hisobiga), foyda solig'i stavkasining 14%dan 15%gacha oshishi ham albatta bevosita soliqlar oshishiga ta'sir qiladi.

Bevosita soliqlarga doir qarashlarning tahlili shuni ko'satmoqdaki, davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda to'g'ri soliqlarning ustuvorligini ta'minlash mamlakat iqtisodiyotini rivojlanganligini namoyon qiluvchi ko'rsatkich sifatida qaralsa, boshqa jihatdan to'g'ri soliqlarni kamaytirilishi soliq to'lovchilar daromadlarini oshishiga xizmat qiladi. Yana bir jihatiga qaraydigan bo'lsak, to'g'ri

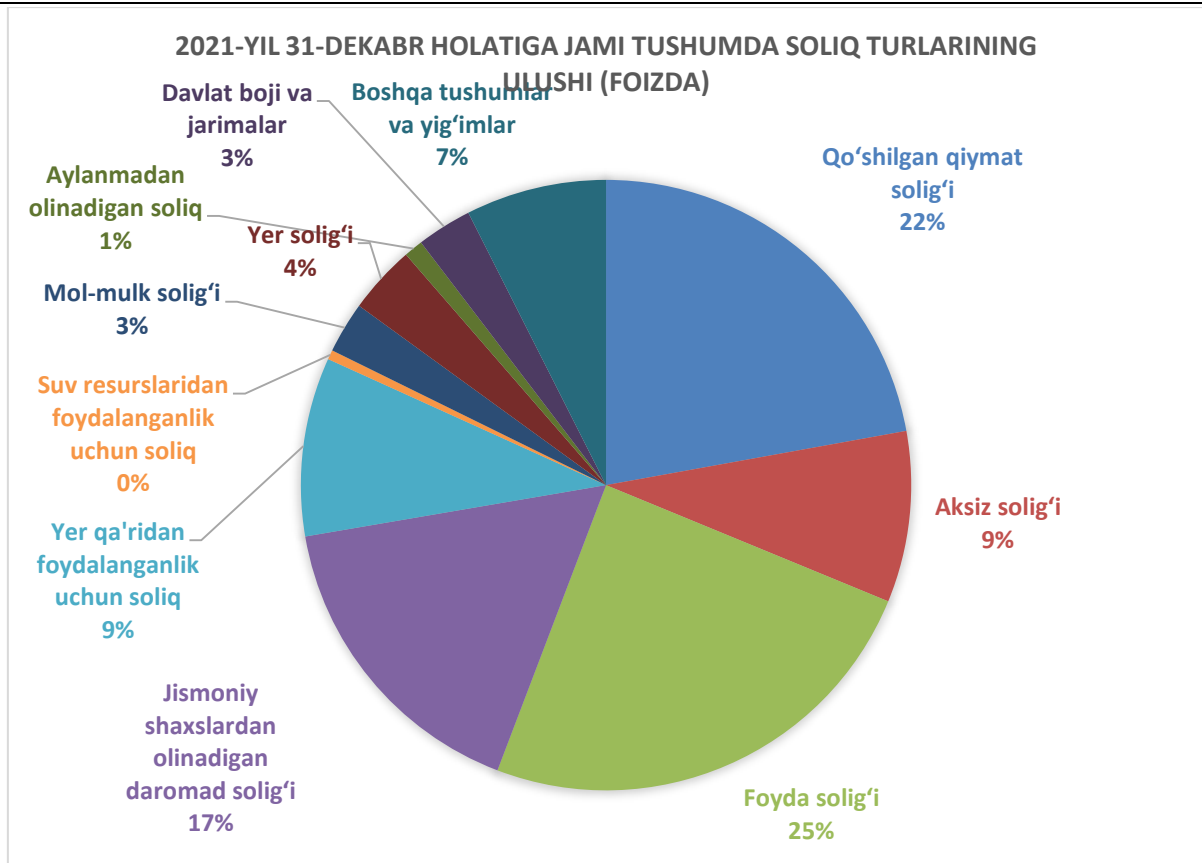
¹⁰⁵ <https://soliq.uz> ma'lumotlariga asoslangan holda mualliflar tomonidan tayyorlandi

soliqlarni oshirilishi mamlakatda YAIMni kamayishiga olib kelishini hisobga olish zarur.

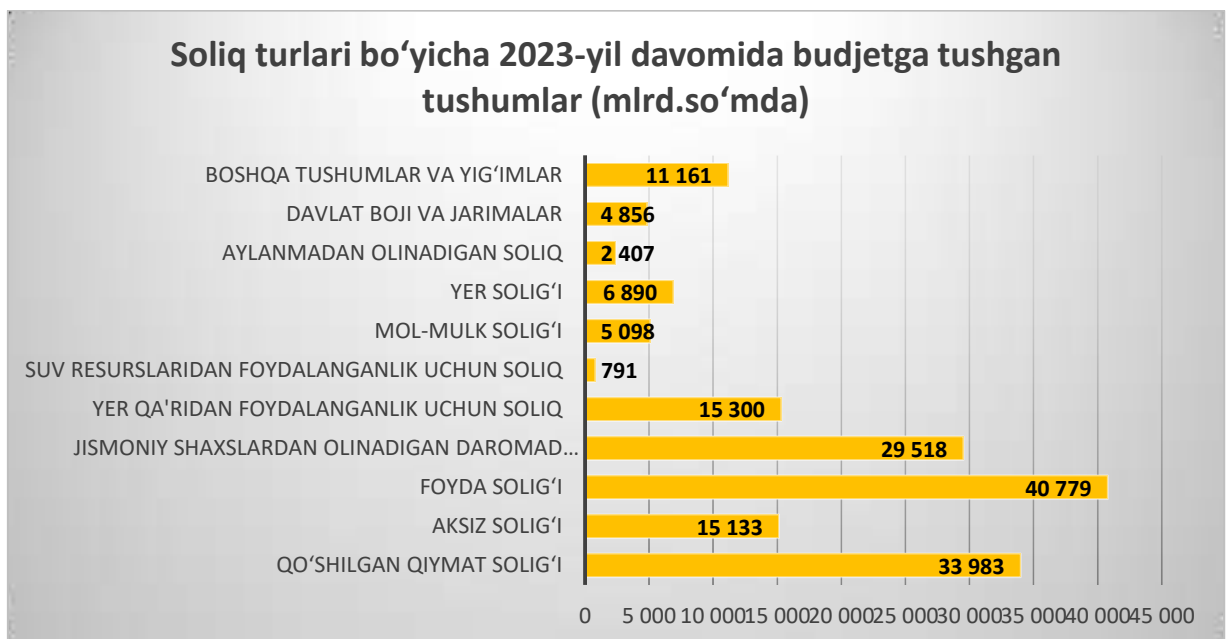

1-rasm Soliq turlari bo'yicha 2021-2022-yil 31-dekabr holatiga byudjetga tushgan tushumlar (mlrd.so'mda)¹⁰⁶

¹⁰⁶ <https://soliq.uz> ma'lumotlariga asoslangan holda mualliflar tomonidan tayyorlandi

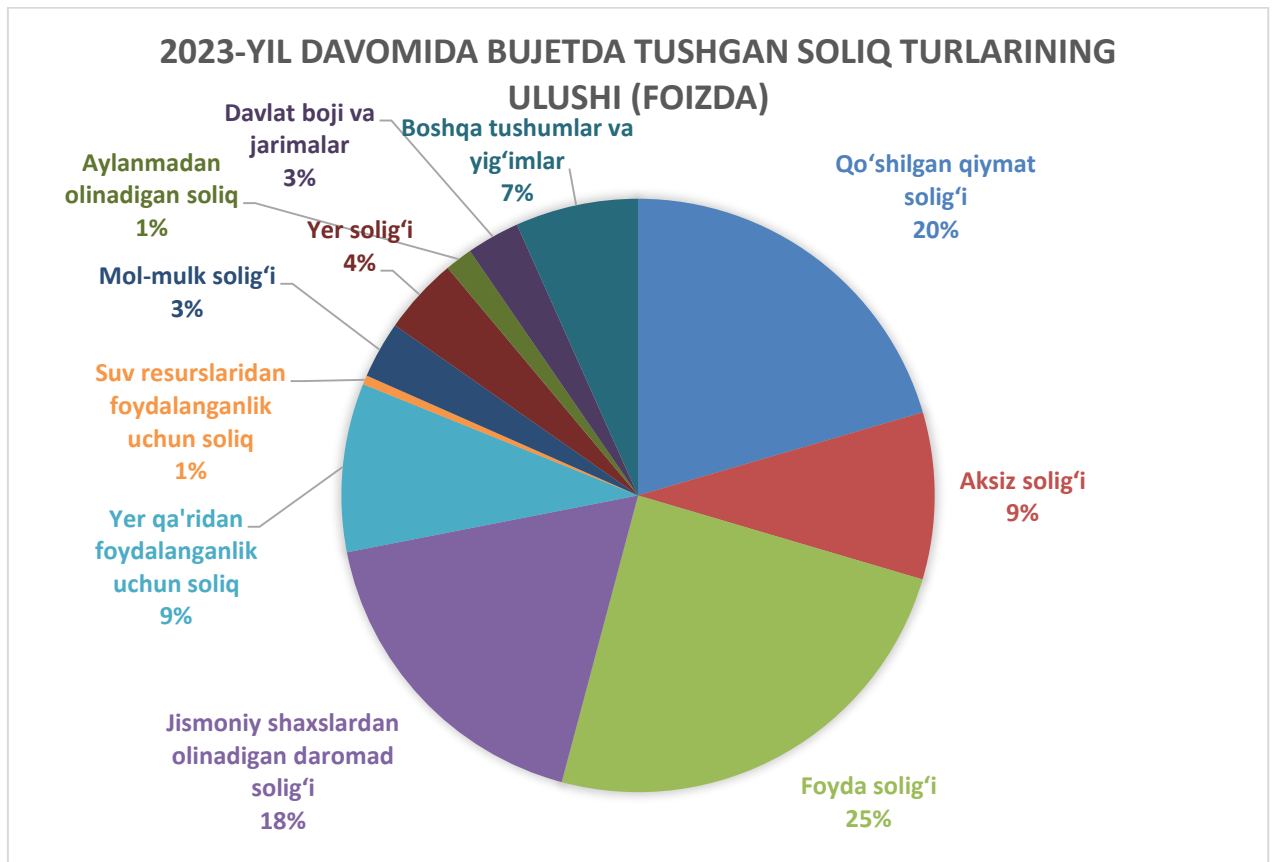

2-rasm 2021-yil 31-dekabr holatiga jami tushumda soliq turlarining ulushi (foizda)¹⁰⁷

3-rasm Soliq turlari bo'yicha 2023-yil davomida budjetga tushgan tushumlar (mlrd.so'mda)¹⁰⁸

¹⁰⁷ <https://soliq.uz> ma'lumotlariga asoslangan holda mualliflar tomonidan tayyorlandi

4-rasm 2023-yil davomida bujetda tushgan soliq turlarining ulushi (foizda)¹⁰⁹

XULOSA

Yuqorida ko'rib chiqilgan o'rganishlar va tahlillardan to'g'ri soliqlarning darajasi rivojlanayotgan va rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotiga turlicha va to'g'ri soliqlar uchun yuqori miqdorning belgilanishi o'rta va quyi qatlam aholisining daromadlariga salbiy ta'sir qilishini ko'rishimiz mumkin. Bundan tashqari har bir soliq turlarining nima maqsadga yo'naltirilganligining jamoatga ochiq ma'lumotlar berib borilishi aholida soliqlarni o'z vaqtida to'lash va soliq ma'muriyatchiligiga ishonchini orttiradi. Ushbu jarayon nafaqat mustahkam soliq bazani shakllantirishga, balki iqtisodiy jarayonning yanada barqaror bo'lishiga olib keladi. Xalqaro hamkorlikning ham to'g'ri soliqlarni tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Buning asosiy sababi ikkiyoqlama soliq solishdagi muammolar, rezident va norezident shartnomalari, fuqarolarning qaysi mamlakat soliq to'lovchisi ekanligi kabi bir qancha savollarga javob topishimiz mumkin.

¹⁰⁸ <https://soliq.uz> ma'lumotlariga asoslangan holda mualliflar tomonidan tayyorlandi

¹⁰⁹ <https://soliq.uz> ma'lumotlariga asoslangan holda mualliflar tomonidan tayyorlandi

Yuqorida ta'kidlanganidek xorijiy mamlakatlar tajribasida to'g'ri soliqlarning foiz stavkalari nisbatan bilvosita soliqlardan pastroq bo'lishiga qaramay byudjet tushumlarida bu aksincha o'sishni qayd etgan chunki, bevosita soliq yengilroq qilinsa soliq to'lovchilari hajmi ortganini ko'rishimiz mumkin. Shuni ta'kidlash joizki soliq to'lovchilariga soliq haqidagi axborotlarni nisbatan ochiqroq yetkazilsa va soliqning ijtimoiy-iqtisodiy sohalar uchun qanaqa zarurligi yetarlicha yetkazilsa soliqdan qochish hamda xufyona iqtisodiyot kabi bir qancha muammolardan ancha xalos bo'lish mumkin edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. www.soliq.uz - O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Soliq qo'mitasi rasmiy sayti ma'lumotlari.
2. www.imv.uz - O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi rasmiy sayti ma'lumotlari.
3. Шермухамедова, Ш. А. (2017). Финансирование социальной сферы и социальной защиты населения как главное направление расходов Государственного бюджета Республики Узбекистан. Современные гуманитарные исследования, (3), 37-38.
4. Bakayeva M. The Impact Of Tax And Customs Privileges On The Prosperity Of The Population //Центр Научных Публикаций (Buxdu. Uz). - 2022. - Т. 11. - №. 11.
5. Bakayeva M. The Role of Islamic Finance in the Capital Market in Uzbekistan //Центр Научных Публикаций (Buxdu. Uz). - 2022. - Т. 11. - №. 11.
6. Bakayeva M. BUDGET-TAX POLICY AS A MEANS OF STATE REGULATION OF THE MARKET ECONOMY //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). - 2023. - Т. 43. - №. 43.
7. Bakayeva M. ҚР АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН МЕМЛЕКЕТТИК РЕТТЕУ ЖӘНЕ ҚОЛДАУ ТЕТІГІН ТАЛДАУ //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). - 2023. - Т. 40. - №. 40.
8. Bakayeva M. ЎЗБЕКИСТОНДА ЭКОЛОГИК ТУРИЗМ САЛОҲИЯТИДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИЯТЛАРИ //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). - 2022. - Т. 12. - №. 12.
9. Bakayeva M. Oziq-ovqat sanoatini transformatsiyalash orqali uni raqobatbardoshligini oshirish yo'nalishlari //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). - 2022. - Т. 11. - №. 11.

10. Bakayeva M. BUDJET VA SOLIQ SIYOSATI ORQALI MILLIY IQTISODIYOTGA XORIJIY INVESTITSIYALARNI JALB QILISHNI RAG'BATLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – Т. 44. – №. 44.

11. Bakayeva M. Озиқ-овқат саноати корхоналарида замонавий бошқарув тизимини ташкил этиш йўналишлари //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2022. – Т. 12. – №. 12.

12. Narzullayeva G. S., Bakayeva M. A. Creative Management: Creative Opportunities In Business Process Management //American Journal Of Social And Humanitarian Research. – 2022. – Т. 3. – №. 12. – С. 58-63.